

ПОСТАТЬ ГЕТЬМАНА ІВАНА МАЗЕПИ Й УКРАЇНСЬКА ЕМІГРАЦІЯ У РУМУНІЇ МІЖВОЄННОГО ПЕРІОДУ

Нинішнього року в Україні відзначають 300-річчя подій, пов'язаних з воєнно-політичним виступом гетьмана Івана Мазепи та укладенням українсько-шведського союзу. Незважаючи на широке і довготривале обговорення в історичній літературі постаті Івана Мазепи, окремі сторінки його біографії, зокрема перебування в еміграції, залишаються маловідомими для широкого загалу¹.

З поразкою Української революції 1917-1921 рр. велика кількість українців опинилася за межами Батьківщини. Численні осередки української еміграції були в Австрії, Німеччині, Польщі, Франції, Чехо-Словаччині та інших країнах. Декілька тисяч українських емігрантів проживало у Румунії. Завдяки організаційній і матеріальній підтримці Надзвичайної дипломатичної місії (НДМ) УНР у цій країні були створені громадські організації, що об'єднували більшість емігрантів². Це - Філія Українського товариства (прихильників) Ліги Націй³, Українське співоче товариство "Дума", Союз українських жінок-емігранток, Українське ощадно-позичкове товариство "Згода". Восени 1923 р. на Першій конференції української еміграції у Румунії було засновано Громадсько-допомоговий комітет, який став головним центром всієї української еміграції в країні⁴. Саме ці організації і займалися громадсько-політичною і культурно-освітньою діяльністю серед емігрантів, зокрема, видавали українську пресу, відзначали державні і релігійні свята, ювілеї відомих українських державних і культурних діячів.

Не оминули увагою емігранти і постаті гетьмана І.Мазепи, який за понад два століття до цього також опинився в еміграції і був похований у Румунії. У листі голови НДМ К.Мацієвича до Голови Директорії УНР Симона Петлюри від 3 жовтня 1923 р. зазначалося, що під час роботи Першої конференції української еміграції у Бухаресті було відкрито монумент загиблим за незалежність України, влаштовано панахиду по гетьманам І.Мазепі і П.Орлику та всіх, хто загинув у боротьбі за волю України⁵. У листі також йшлося про те, що Місія УНР хоче запросити до Румунії відомого громадсько-політичного діяча, соратника С.Петлюри, вченого В'ячеслава Прокоповича для дослідження питання перебування

І.Мазепи у Румунії. За результатами студій передбачалося за кошти місцевої еміграції видати книгу про відомого гетьмана⁶. Проте проект не був реалізований.

Щороку українські емігранти відзначали Свято незалежності України (проголошення Центральною Радою IV Універсалу). Під час святкових заходів лідери еміграції виступали на актуальні політичні й історичні теми. Так, 22 січня 1927 р. у Бухаресті колишній поручик Армії УНР, секретар військової секції НДМ УНР у Румунії, доктор філософії, заступник голови Громадсько-допомогового комітету і Філії Українського товариства Ліги Націй, уродженець Полтавщини В.Трепке виголосив доповідь *“Мазепинство”*, в якій навів паралелі між українськими емігрантами початку XVIII ст. та 20-х років XX ст. Доповідач охарактеризував становище різних верств українського суспільства за гетьманства І.Мазепи, політику московського уряду в Україні, причини, що спонукали гетьмана перейти на бік Карла XII. Наступні покоління борців за вільну Україну успадкували *“його буяючий дух, що прагнув до великої національної ідеї та що керував усім життям і діяльністю Великого Гетьмана”*. Час від часу дух І.Мазепи, на думку В.Трепке, *“мов дрімаючий вулкан, спалахував своїми вогниками то в тому, то в іншому місці - чи то в мистецтві, чи то в літературі, щоби по двох століттях знову кинути силу народу українського в нову боротьбу за державну незалежність України”*⁷.

Святкові заходи відбувалися не лише у румунській столиці, але і в інших місцях перебування емігрантів - в Бакеу, Гавані, Добруджі, Кишиневі тощо. Так, 29 січня 1928 р. у церкві села Извор в урочистих заходах місцевої української громади взяв участь священник Бужор з Бакеу, який виявив знання не лише з історії України, але й історії її визвольної боротьби, згадавши гетьманів Б.Хмельницького й І.Мазепу та дружні відносини українських гетьманів з господарями Молдавії та Валахії⁸.

Зауважимо, що 1932 р. українські емігранти у Болгарії, Польщі, Чехо-Словаччині та інших країнах урочисто відзначали 300-річчя від дня народження І.Мазепи⁹. Так, відомий український історик Д.Дорошенко у Ржевниці¹⁰ і Празі¹¹ виголосив доповіді про гетьмана та його добу. На ювілей гетьмана відгукнулися й українські науковці у Румунії. В.Трепке опублікував на сторінках історичного календаря-альманаху *“Червоної калини”* 3 статті, присвячені І.Мазепі.

У першій статті автор порівняв політичну ситуацію в Україні після Полтавської битви 1709 р. й Української революції 1917-1921 рр., визначивши спільні риси, відмінності та наслідки цих двох подій для України. В.Трепке охарактеризував науковий доробок дослідників постаті І.Мазепи, звернувши увагу на оцінки діяльності гетьмана таких науковців, літераторів і митців, як Д.Байрон, І.Борщак¹², Г.Верне, М.Возняк, віконт до Воге, Вольтер, В.Гюго, Х.Кемпел, Б.Лепкий, М.Шерер та інш.¹³ Автор навів нові дані академіка М.Возняка про місце і час народження гетьмана¹⁴.

У другій статті В.Трепке проаналізував роботи істориків про місце смерті і поховання І.Мазепи. Він звернув увагу на розбіжності щодо цього у працях Д.Бантиш-Каменського¹⁵, М.Когальнічану, М.Костомарова¹⁶, М.Маркевича¹⁷, свідченнях Г.Герцика¹⁸, хроніках молдавських літописців М.Костіна та Нікульчі. Автор підтримав думку деяких істориків про те, що гетьман помер у м.Бендери (Тягина), а похований був у церкві св. Юра (Георгія) м.Галац¹⁹.

У третій статті, що була написана 1930 р. на замовлення Українського наукового інституту у Варшаві, йшлося про подорож автора по місцях Румунії, пов'язаних з іменем І.Мазепи. Перебуваючи у Галаці, автор відвідав на Мазепиній вулиці (тогочасна офіційна назва - *В.В.*) церкву Пречистої Діви, де нібито був похований гетьман. Проте, за свідченнями священника цієї церкви, доктора богослов'я Бельдіє, який займався історією церков Галаца й опрацював чимало документів, поховання І.Мазепи відбулося у церкві монастиря по вулиці св. Юра, що знаходилася недалеко (15 хвилин ходу) від церкви Пречистої Діви. Монастир св. Юра розташований на високому березі Дунаю. У 1821 р. турки пограбували Галац, сплюндрувавши монастир і церкву Пречистої Діви. Тому речей з часів І.Мазепи не залишилося.

Проте два факти свідчили про перебування у церкві монастиря св. Юра українського гетьмана. По-перше, під час служби Божої ім'я І.Мазепи поминають серед ктиторів церкви. По-друге, перед входом до церкви з-поміж старих плит з надгробків лежить велика (більше метра завдовжки) мармурова плита із дуже затертим написом, але чітко окресленою в головах фігурою двоголового орла²⁰.

За свідченнями М.Когальнічану, який відвідав Галац 1830 р., гетьмана поховали посеред церковної трапези у цегляному склепі з мармуровою плитою з висіченою на ній епітафією, гербом України і Мазепи та фігурою одноголового орла. У 1835 р. родичі померлого

боярина Сердара Дерекчи-Баші виявили бажання поховати небіжчика також посеред церкви св. Юра. Монахи, які ховали боярина, “*підняли плиту-надгробок, відкрили склеп могили І.Мазепи, де знайшли череп і кості Гетьмана, хоч не знали чий це останки, але розуміли, що тут була похована якась поважна людина й тому, залишивши останки Гетьмана в тій же могилі, поховали й Дерекчи-Башу*”. За місцевим звичаєм, через декілька років рідня боярина вирішила остаточно перепоховати тіло свого родича. До того ж вийшов закон молдавської влади про заборону ховати людей у церквах. Тому останки боярина і гетьмана разом були перепоховані у новій могилі праворуч від входу до церкви. Було виготовлено і нову мармурову плиту з написом, на якій родичі захотіли зберегти зовнішні ознаки іменитості (імовірно родичам боярина імпонувало те, що його останки лежали поряд з останками якоїсь дуже знатної особи), що були на попередньому надгробку. Тому різьбяр, який не дуже знався на тонкощах геральдики, вирізав з герба І.Мазепи замість одноголового двоголового орла, подібного до австрійського. М.Когальнічану, який вдруге відвідав Галац у 1845 р., звернув увагу на цю відмінність надгробної плити, про що і написав на сторінках російського журналу “*Исторический Вестник*” (1892, кн.І, с.295)²¹.

У м.Бендери по вулиці Аккерманській В.Трепке відвідав старовинний (проте перероблений) будинок з вишуканою архітектурою. Його називали “*Мазепин Дім*”. Прибувши до Бендер, гетьман України і шведський король розташувались табором на березі Дністра коло села Варниці. “*Мазепин Дім*” був одним з найбільших і вишуканих. Імовірно, це була якась турецька державна інституція - комендатура або резиденція бендерського паші (генерал-губернатора). Зрозуміло, що там мусили бувати І.Мазепа і Карл XII. Не виключено, на думку В.Трепке, що коли гетьман серйозно захворів і не міг лишатися у таборі, то скористався гостинністю господаря будинку, а можливо там і помер. Факт, що назва дому не зникла протягом понад ста років панування у Бессарабії російської влади, свідчить про те, що той будинок тісно пов’язаний з ім’ям гетьмана.

У с.Варниця В.Трепке також знайшов пам’ятки перебування там І.Мазепи. На узгір’ї при околиці села заходами румунської влади і шведського посольства був поставлений невеликий обеліск з написом “*Carolus XII Rex Suediae*” на тому місті, де колись стояв будинок, в якому у 1709-1710 рр. жив Карл XII. Нижче від обеліску

на березі Дністра стояли трикутником три криниці з “*журавлем*”, які називали “*мазепиними*”. Імовірно, їх зробили козаки за давнім молдавським й українським звичаєм (згадайте Шевченкову “*Москалеву криницю*”) на спогад про душі померлих близьких та поважних людей. Таким чином вшановувалася й увіковічувалася пам’ять про них²².

Отже, українська еміграція у Румунії пам’ятала про події початку XVIII ст., шанобливо ставилася до вітчизняної історії та її відомих постатей. Заходами еміграції влаштовувалися урочистості, присвячені ювілеям І.Мазепи, українсько-шведського союзу, виголошувалися доповіді на історичні теми. Окремі емігранти намагалися дослідити питання про перебування гетьмана у Румунії. Перспективними, на наш погляд, є дослідження питання перебування гетьмана І.Мазепи за сторінками емігрантської преси, українськими істориками-емігрантами та науковцями діаспори.

¹Див.: *Гнатюк М.* Емігрантська доля Мазепи: Іван Мазепа в українській емігрантській літературі // Іван Мазепа та його доба. Матеріали міжнарод. наук. конф. - Ужгород, 2001. - С.67-74; Мазепіана в дослідженнях вчених української діаспори XX ст. // Українознавство. - 2002. - №4. - С.217-219; *Павленко С.* Оточення гетьмана Мазепи: соратники та прибічники. - К., 2004. - 602 с. та інш.

²*Власенко В.М.* Надзвичайна дипломатична місія УНР у Румунії - організатор громадсько-політичного життя української еміграції // Сумська старовина. - 2008. - №XXV. - С.76-84.

³З історії виникнення Філії Українського Товариства Ліги Націй у Бухаресті (до 85-ліття з дня заснування громадської організації української еміграції в Румунії) / Передм., упор. і коментарі *В.М.Власенка* // Сумська старовина. - 2007. - №№XXI-XXII. - С.79-103; *Власенко В.М.* Кость Мащевич на чолі філії Українського товариства Ліги Націй у Бухаресті (1922-1925) // Український вимір. Зб. матеріалів міжнар. наук. конф. - Вип.6. - Ніжин: Ніжинський держ. ун-т ім. Миколи Гоголя, 2007. - С.82-85.

⁴*Власенко В.* Перша конференція української еміграції у Румунії (до 85-річчя з дня заснування Громадсько-допомогового комітету української еміграції у Румунії) // Українознавство - 2008. Календар-щорічник. - К.: Укр. центр духовн. культури, 2007. - С.172-178.

⁵Центральний державний архів вищих органів влади та управління України. - Ф.3696. - Оп.2. - Спр.7. - Арк.334.

⁶Там само. - Арк.428.

⁷Хроніка. В Румунії. *Д.Г.* Свято незалежності в Румунії // Тризуб. - Париж, 1927. - №8. - С.25-27.

⁸*Геродот Д.* В радісні дні (листи з Румунії) // Тризуб. - 1928. - №12. - С.20.

⁹Хроніка. В Болгарії. Вечір пам'яті гетьмана Івана Мазепи та композитора М.Лисенка // Тризуб. - 1932. - №17. - С.14.

¹⁰Хроніка. В Чехословаччині. Святкування ювілею гетьмана І.Мазепи в Ржевниціях // Тризуб. - №32-33. - С.40-41.

¹¹Центральний державний архів громадських об'єднань України. - Ф.269. - Оп.1. - Спр.238. - Арк.45. Див. також: *Дорошенко Д.* Мазепа в історичній літературі і житті // Мазепа. Збірник. - Варшава, 1938. - Т.1. - С.3-34.

¹²Див.: *Борицак І., Мартель Р.* Іван Мазепа: Життя й пориви великого гетьмана / Авториз. пер. з франц. і передмова *М.Рудницького*; Упоряд. *Л.Ю.Копань*. - К., 1991. - 316 с.

¹³Про образ І.Мазепи у світовій літературі див.: *Крупницький Б.* Гетьман Мазепа в освітленні німецької літератури його часу // Записки чина св. Василя Великого. - Жовкля, 1932. - Т.4. - С.292-316; *Вергун І.* Гетьман Іван Мазепа у французькому мистецтві, літературі, енциклопедіях, історіографії (частина 1) // Визвольний шлях. - 1967. - №12. - С.1376-1383; *Господин А.* Мазепа у світовій літературі. - Вінніпег, 1987 та інш.

¹⁴*Трепке В.* Памяти гетьмана Івана Мазепи (з нагоди 300-ліття його народин) // Історичний календар-альманах "Червоної калини" на 1933 рік. - Львів, 1933. - С.1-4.

¹⁵Див.: *Бантъши-Каменский Д.* История Малой России. У 3 т. - Т.2. - М., 1842. - С.124.

¹⁶Див.: *Костомаров Н.* Мазепа: Истор. монография. - М., 1882. - С.438-439.

¹⁷Див.: *Маркевич Н.А.* История Малороссии. У 5 т. - М., 1842-1843. - Т.2. - С.505.

¹⁸Допрос Григория Герцика об участии его в измене Мазепы // Киевская старина. - 1883. - №3. - С.595-610.

¹⁹*Трепке В.* На розшуках за могилою Гетьмана Мазепи // Історичний календар-альманах "Червоної калини" на 1933 рік. - Львів, 1933. - С.18-21. Див. також: *В.А.* Мазепа. Молдавские сведения о месте погребения и могиле его // Киевская старина. - 1885. - №7. - С.501-505; *Кревецький І.* Могила Івана Мазепи // Стара Україна. - 1924. - №6. - С.86-87; *Резакевич К.* Про могилу Івана Мазепи // Київська старовина. - 1995. - №3. - С.49-52; *Ричка В.* У пошуках поховання гетьмана // Київська старовина. - 1995. - №3. - С.54-55 та інш.

²⁰*Трепке В.* Паломництво на могилу Гетьмана Мазепи // Історичний календар-альманах "Червоної калини" на 1933 рік. - Львів, 1933. - С.21-24.

²¹*Він же.* На розшуках за могилою Гетьмана Мазепи // Історичний календар-альманах "Червоної калини" на 1933 рік. - Львів, 1933. - С.20.

²²*Він же.* Паломництво на могилу Гетьмана Мазепи // Історичний календар-альманах "Червоної калини" на 1933 рік. - Львів, 1933. - С.24-25.